

Aleksandra Žeželj Kocić

SINKOPE NA TRAKAMA OD SUNČEVE SVETLOSTI

(Sesilije Enger: *Minut ćutanja*, prevela s norveškog Bojana Maksimović, Albatros plus, Beograd, 2024)

Sve sam to ja, isitnjen, sav od komadića, od odsjaja, проблjesaka, sav od slučajnosti, od nerazpoznatih razloga, od smisla koji je postojao pa se zaturio, i sada više ne znam šta sam u tom kršu.
Meša Selimović, *Derviš i smrt*

„Neshvatljivo mi je da sam dospela ovde. Sedim u kutu sobe našeg stana u Varšavi. Okružena policama sa knjigama na norveškom i engleskom, mojim govornim jezicima, ali ipak udaljena od oba” (Enger, 2024: 5). Uvodne reči najnovijeg romana savremene norveške autorke Sesilije Enger jesu poput rečenice *Sezame, otvori se*: „Brojne odlike karakterišu ove inauguralne trenutke. Skloni su tome da budu iznenadni ili provalnički.” Ničeanska opijenost književnošću gde se „zadovoljstvo i bol udružuju” (Hilis Miler, 2017: 35, 37) dosledno je upriličena u gustom tkanju romana *Minut ćutanja* (2024) čija privlačnost ne jenjava do samog kraja.

Glavna junakinja Osta Petersen-Kuper u sedamdesetoj godini života doživljava moždani udar koji za posledicu ima anomičku afaziju, govornu apraksiju, specifični poremećaj već stečenih jezičkih sposobnosti, te Osta nije u stanju da iz sebe izvuče reči na engleskom, jeziku kojim se služi skoro čitavog svog životnog veka, već postaje primorana da se okrene norveškom, jeziku svog detinjstva. Kroz ovako postavljen inicijalni „zaplet”, roman biva premrežen mnogim pitanjima: identitet i jezik/glas/imenovanje/reči; prošlost i sećanje; starost – mladost; fizičke/psihičke bolesti – zdravlje; ljubav i odsustvo ljubavi; nasleđene i stečene osobine; (ne)mogućnost promene čovekovog karaktera; ljubomora, sebičnost, bes, pakost, zavisnost, obmana, izdaja, destruktivnost, sažaljenje; bržnost, nežnost, bliskost, snaga; govor – tišina/ćutanje/nemost; strahovi i frejdrovski mehanizmi potiskivanja; telo, umrtvljenost, nedostatak, dodir, gubitak; brak i uloga žene; komunikabilnost i prevođenje; neiskazivost osećanja/misli; porodični, roditeljski, prijateljski i ljubavni odnosi. Ovim se, međutim, tematsko-motivski kompleksi romana ne iscrpljuju, jer Enger neretko govori o suštinskoj graničnosti afektivnih i drugih stanja.

Moždani udar je upravo to – „udar” na um i telo, sinkopa, rez, pukotina, rascep, hod po ivici svesti, poskok u igri života i smrti koji će ogoliti neistražene porive i strahove ju-

nakinje koja se pred okom čitaoca pretvara u antijunakinju, premda zatočenu, zavisnu, ozlojeđenu, dezintegriranu, izobličenu u beskrajnoj agoniji pokušaja da se izrazi:

Postala sam poput ispisanog lista papira po kome se tiskaju zbijene reči i smislen zapis, koji je preklopljen i stavljen u džep pantalona. A onda je nesrećnim slučajem dospelo u mašinu za veš. Posle toga su me osušili, ispresavijali, zgužvali i uštirkali. Ali tada su reči postale nejasne, nečitljive i besmislene. (Enger, 2024: 6–7)

Ako po strani ostavimo albaharijevsku vrstu nevere u jezik uopšte,²⁹ Enger maestralno prikazuje sav uzaludan napor Oste Kuper da sebe artikuliše i zadrži svoj pret hodno stečeni identitet, dok joj se reči opiru:

Nastavila sam da natucam reči, kao da su sneg koji želim da uobličim u prepoznatljivu figuru, ali imam samo dva komadića uglja i šargarepu. [...] Ovo je pre pomirljiva konstatacija: da reči i rečenice ostaju sputane, zarobljene u meni, poput zatočenika. Unutra su tečne i pojmljive, misli su mi bistre, ali govor je granični prelaz sa visokim ogradama i bodljikavom žicom. (2024: 159–160)

Oslanjajući se na ideju da je jezik po svojoj prirodi metaforičan, autorka romana pokazuje na koje su sve načine ljudi i inače zarobljeni u kolopletu reči, rečenica, osećanja i uverenja, koji se često svode na nesaopštive iskaze ili groteskno smešna gestikuliranja. Dok sugeriše da je i bez fizičko-mentalnog nedostatka bilo koje vrste jezikom gotovo nemoguće objasniti život, Enger potapa svoju junakinju u doslovno ćutanje i prisiljava je da piše, čime se pitanje govora i tišine višestruko osvetljava: kako govoriti o sopstvu osim kao zbiru nejasnih fragmenata iz prošlosti i sadašnjosti, kako razumeti izbor ćutanja kao metode borbe protiv činova nepravde, kako razaznati istinu sopstvenog života u moru nerazgovetnih impulsa i događaja. Osta je svedena na teret mužu Tomasu,³⁰ nekakvu beslovesnu masu, nerazgovetnu staricu koja ni sama ne može da prizove raniju sebe:

Sada posmatram fotografiju na pisaćem stolu, onu na kojoj nosim bež sako. Da li se sećam ko je ona? Kako je bilo biti ona? I da i ne. Teško je zamisliti kakav je neko ko nije proživeo četiri naredne decenije. Ta koja me posmatra iz Rima, bila je ja, ali istovremeno i druga osoba. (2024: 39)

Takozvani „mi od ranije” jesu neki ljudi koji se zovu kao mi, liče na nas, ali za koje nismo sigurni da i dalje postoje. Naša su bivša sopstva, u stvari, nalik avetima, koja povremeno zure u nas mutnim očima. Sećanje je uvek izvitoperavanje, popunjavanje praznina, čitanje i tumačenje. Prošlost je, kako kaže junak Jan Kovalski, Otin logoped, „poput treperave lampe” (2024: 60), dok, s druge strane, „navire poput plime” (2024: 101). Uz pomoć Ane Knutsen – mlade neudate žene unajmljene najpre da je izvuče iz depresije tako što će s njom govoriti na norveškom, a posle moždanog udara i prevoditi je neposrednom okruženju – Osta pokušava da verbalizuje svoje zatumljene misli, i ispisuje priču svog života za računarom, sve više se gubeći u nitima i tako zamršenog klupka međuljudskih odnosa:

²⁹ „Nijedan opis ionako ne može da bude celovit; svaki glas je ionako nem” (Albahari, 2017: 57).

³⁰ „Tomas je rukom odagnao moju rečenicu, kao da tera nekog insekta” (Enger, 2024: 142).

Ali šta je zapravo početak bilo čega? Uvek postoji nešto iza, ili pomalo po strani onoga što se dešava. Nešto što goni misao ka drugoj misli, događaj koji pokreće sećanje, laž koja se pretvara u istinu. Osećanje koje isuviše naraste i uguši drugo osećanje. Sada više ni sama ne znam šta je stara priča, ili naprotiv toliko nova da se odvija u trenutku dok pišem. (2024: 162)

Ne znajući ni sama za koga piše, ali sigurna da „čovjek želi da bude vidljiv u napisanom”, jer „kao da nismo ni postojali ako iza sebe ne ostavimo ime” (2024: 61, 90), Osta ulazi u dubine sopstvenog pamćenja i priziva, među ostalima, sećanja na majku Enger, oca Pera Petersena, polubrata Nilsa, nastavnicu norveškog iz Gimnazije Ranvejg Folkestad, jednog profesora književnosti Dunajskisa, koji svi zajedno pletu mrežu jednog života prepunog osećanja uskraćenosti, obmanutosti, ozlojeđenosti, nedostatka ljubavi, rastućeg besa, neistraženih ili potisnutih emocija, i konačno, straha od smrti (v. Jalom, 2015). Kao po obrascu da je „snažna sklonost ka agresiji neodvojiva od snažnog osećanja ljubavi” (Freud, 2003: 113),³¹ Osta svaljuje krivicu na majku zbog odsustva topline, na oca koji joj nije poverio porodičnu trgovačku radnju, na muža zbog kojeg je žrtvovala zamišljenu karijeru kako bi on mogao da se razvija kao diplomata, na nastavnicu koja joj je otvorila svet književnosti i kojoj se konačno podmuklo osvetila za navodnu izdaju. Većito gladna pažnje, ona s vremenom izneverava sve oko sebe, robujući nekoj čudnoj vrsti narcisoidnosti koja joj zamagljuje um i srce. Ni u tuđe činove dobrote Osta ne veruje. Sebičnost, ljubomora, pakost, zloradost i iritabilnost postaju njena stalna obeležja, u starosti samo pojačana.

Ostu iznova izdaje sopstveno telo: mislila je da nije mogla da zatrudni (dok je, zapravo, Tomas taj koji nije mogao da ima decu), prestala je da priča,³² nasledila je „pomalo velike ruke, sa čvornatim zglobovima na malom prstu”, postala je „trom i porozan stari skelet”, „grozna babuskera”, samoživa, besna i ogorčena (Enger, 2024: 50, 165, 36). Opadanje snaga u starosti dodatno je naglašeno novonastalim okolnostima: „Ponižavajuće dugo sam se upinjala da formulišem rečenice” (2024: 88); „Pokušala sam da se priberem, da se ponašam kao dostojanstveno ljudsko biće, a ne da mlataram rukama i proizvodim strane, besmislene zvukove” (2024: 147); „Ali bila sam beslovesna i stidela sam se glasova koji su mi izlazili iz usta” (2024: 148). Ostino telo prikazano je kao tekst koji se raspoređuje na pojedinačne organe (jezik, grlo, oči, mozak, ruke, noge), ili pak (dis)funkcije (tahikardija, otežano disanje, roptanje, depresija, ludilo, umrtvljenost, umor, seksualna ustreptalost, jalovost). Uz to, starost je nemoćna pred zdravom mladošću, te Osta od Ane potpuno zavisi, premda to nevoljno priznaje. Lica izjednačenog sa zastrašujućom maskom ili grimasom, Osta se gadi sopstvena našminkana slika u ogledalu.

Tomas svoju ženu ne uspeva da „izbavi iz okova njenog disharmoničnog detinjstva” (2024: 115). Zaglušujući zvuk vodopada i pogled na ponor na njihovom medenom mesecu anticipacija su provalije koju je njihov brak doživeo. Od plesa, treperavih dodira i razgovora ostale su razmirice, nepoverenje i „istrajnost” (2024: 149), sažeti u vizuelnoj metafori „pukotina koje su počele da se naziru na plafonu” kojima se niko nije bavio (2024:

³¹ Prevodi izvoda i citata iz literature pripadaju autorki rada osim u slučajevima gde je u spisku literature naveden već dostupan prevod.

³² „Odsecite ga! On je pravi izdajnik!” (2024: 45).

27). Osta je centar sopstvene vrednosti uporno tražila u drugima, i nije je nalazila. Kao tinejdžerka izabrala je ćutanje s ocem i majkom kako bi ih kaznila za (umišljeni?) manjak ljubavi, potom je raskrinkala nastavnicu koja joj je otkrila čudesne svetove knjige,³³ pravila se da ne vidi izbeglice rata u dvorištu svoje kuće dok je napolju tutnjala oluja, sakrila je od muža da je saznala za njegovu ljubavnicu Žumanu Gobran u Kairu, kao i za knjigu njegove bivše devojke Dženi Stoun *The Lightning Language*, i nije mu priznala da zapravo nikada nije bila u stanju da napiše roman. Jasno je da njena kratka priča "The Teacher" za koju je svojevremeno dobila nagradu ne govori o Ranveju. U pismu žirija, pisalo je sledeće: „Ganula nas je ljubomora i mržnja uperena ka samoj sebi” (2024: 42). Dok se Ana kupa u svetlosti, Osta po sopstvenom priznanju podseća na turobnu jesen: „Novembar u Varšavi je surov, siv i nadvijen teškim oblacima. On ne sadrži boje, niti lišće koje lagano opada sa drveća, nije jasan i svežeg daha. On je poput mene” (2024: 65). Jesenja sumornost pretvara se u beznadežnost još onda kada se kobila Freja, utešna zamena za ljudski zagrljaj, utopila u hladnoj vodi: „Nakon toga su mi zamrzli i mozak i telo, ostala sam da stojim i zurim u mrak” (2024: 60).

Prva uspomena Oste Kuper jeste očevo protivljenje da oda počast, minut ćutanja, čoveku koga nije poštovao. Posle te scene, „sunce je zamaklo iza visokog drveća u parku” (2024: 25). Nasuprot tome, prva uspomena Ane Knutsen čuva životvornu svetlost: „Budim se i vidim sunce koje mi obasjava krevet” (2024: 32–33). U skladu sa simbolikom sunca kod Grka da „biti živ znači videti sunce” (Ferber, 2007: 209), Ana iznova okreće lice ka suncu, ili pak želi da se prošeta po prolećnom suncu, zbog čega svetlost postaje „toplija” (Enger, 2024: 95). Pri prvom moždanom udaru, Osta uspeva da prozbori da je „sunce zaslepljuje” (2024: 6); pri drugom, njeno telo i sunce metaforički su rasparčani. Završnica romana pravi je primer pripovedačke majstorije savremene evropske proze:

Žuti sunčevi zraci nadiru kroz prozore danske dnevne sobe. Na podu se ocrtavaju dva široka, zlatasta pravougaonika. Spuštam se na kolena, na osvetljenu površinu, polako i mukotrpno. Poput starice. Napokon ležem na traku satkanu od sunčeve svetlosti. Možda se Ana odselila. Ali Tomas dolazi sa plavim jastukom. Potura ga ispod moje glave. Zatim leže na pod pored mene, takođe usporenim pokretima. Gledam ga, dok tako leži u drugom pravougaoniku. (2024: 166–167)

Osta nikada nije bila obasjana suncem, ali je uspela da zalíči na lirski glas Dučićeve pesme „Krila”: „Vitlati se kao omađijan soko, / I umreti, sjajan, u sunčanom krugu” (1998: 196).³⁴ Osta umire prethodno uspevši da legne na traku satkanu od sunčeve svetlosti, čime joj Sesilije Enger prašta, a čitaocce vraća na pitanje osujećenosti snova – gubitka jezika, identiteta, i sveta.

³³ O implikacijama knjiga koje se u romanu pominju u različitim kontekstima moglo bi se naširoko govoriti, što prevazilazi okvir ovog rada: *Novela o šahu*, Š. Cvajg; *Zločin i kazna*, F. Dostojevski; *Aveti, Divlje patke*, H. Ibsen; *Glad, Viktorija*, K. Hamsun; *Smrt u Veneciji*, T. Man; *Ka svetioniku*, V. Vulf; *Demijan*, H. Hese; *Pesma o crvenom rubinu, Laso oko gospođe Lune*, A. Mikle; *Tunel pred tobom*, A. Glejzer; *Kući, ljudima*, G. Hofmo; *Ledeni dvorac*, T. Vesos; *Drveta radi*, K. Boje; *Kristina Lavransova*, S. Undset; *Ljudi iz Helemira*, A. Skram; *Saga o Jesti Berlingu*, S. Lagerlef.

³⁴ Zahvaljujem se Bojani Maksimović, prevoditeljki romana *Minut ćutanja*, na ovoj asocijativnoj sponi.

Prva rečenica koju Osta izgovara posle dužeg perioda ćutanja u kući više je nego sugestivna: „Da, hvala, umirem od gladi” (Enger, 2024: 57). Njom se, zapravo, glavna junakinja romana *Minut ćutanja* dovodi u vezu sa Hamsunovim junakom opijenim od gladi, „nemilosrdno pozvanim u život, u ljudsku bedu” (2017: 58). Njegove rečenice mogla je i Osta da izgovori: „Moja duša počela je da truli, u njoj su nicale crne gljive, koje su se množile i širile sve više” (2017: 46); „Ulice su blistale od kiše koja je tog jutra pala, nad gradom je visilo teško i nisko nebo, i nigde nije bilo ni zraka sunca” (2017: 34). Hamsunov junak, uronjen u bujicu svetlosti dok leži u parku na klupi, sada dobija svoj ženski pandan, čije su reči ostale zatomljene u telu, sputane jezikom, izgubljene u prevodu. I tu nijedna Ana Knutsen ne može da pomogne.

IZVORI:

- Albahari, D. (2017). *Proza o prozi: fragmenti o kratkoj priči*. (D. Babić, prir.). Sombor: Gradska biblioteka „Karlo Bijelicki”; Veljkovi dani.
- Dučić, J. (1998). *Lirski krugovi*. (I. Negrišorac, prir.). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Hamsun, K. (2017). *Glad*. (M. Mihajlović i F. Rigonat, prev.). Beograd: LOM.
- Enger, S. (2024). *Minut ćutanja*. (B. Maksimović, prev.). Beograd: Albatros plus.
- Ferber, M. (2007). *A Dictionary of Literary Symbols – Second Edition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Freud, S. (2003). *An Outline of Psychoanalysis*. (H. Ragg-Kirkby, trans.). London: Penguin Books.
- Hilis Miler, Dž. (2017). *O književnosti*. (N. Marković, prev.). Beograd: Službeni glasnik.
- Jalom, I. (2015). *Gledanje u sunce: prevazilaženje užasa od smrti*. (N. Mrdak i S. Božović, prev.). Beograd: Psihopolis.
- Selimović, M. (2022). *Derviš i smrt*. Beograd: Vulkan izdavaštvo.